

**Миллатлараро муносабатларга оид ижтимоий-сиёсий ва илмий
концепциялар**

Ўзбекистон Миллий

университет тадқиқотчиси

Файзиев Зафар Бобоназарович

Тел; 946122888

Миллатлараро муносабатларни этносиёсий муносабатлар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, миллатлараро муносабатлар тасодифий кечадиган, тўда ёки оломоннинг хоҳиш-иродаси, ҳис-туйғулари ифодаси эмас, балки улар этносларнинг, миллатларнинг туб манфаатларини ифода этадиган ижтимоий ҳодисалардир.

Ҳар қандай ижтимоий ҳодиса пировард натижада сиёсий тузум, давлат ҳаётига бориб тақалади, сиёсий бошқарувнинг стратегик мақсадларига таъсир этади, ҳатто уларни трансформацияга учратади. Бироқ, миллатлараро муносабатларга фақат сиёсий воқелик сифатида ёндашиш етарли эмас, улар ижтимоий муносабатларнинг таркибий қисми сифатида кенг ёндашишни тақозо этади. Қуйидаги илмий-назарий концепцияларнинг йўналишлари ҳам буни исботлайди. Илмий изланишлар таҳлили этатистик, этнологик, этносоциал, этномаданий этнопсихологик, ирқий-этноцентрик, мультикультурализм каби концепцияларга ажратиш имконини беради.

Мазкур классификацияни тўлдириш, унинг у ёки бу йўналиши билан баҳслашиш, ҳатто унинг айримларини инкор қилиш мумкин. Аммо улар бизнинг тадқиқотимиз мақсадига хизмат қилади ва муаммога оид фикр, қарашларимизни баён қилишга ёрдам беради.

Этатистик концепцияларда давлат миллий сиёсат ва миллатлараро муносабатларнинг асосий субъекти сифатида қаралади. "Этат" французча сўз бўлиб, у "давлат" маъносида ишлатилади. Мазкур концепциянинг асосчиси италиялик юрист ва социолог Паскуаль Манчинидир. У ўзининг 1851 йили чоп эттирган "Миллат халқлар ҳуқуқларининг асоси сифатида" асарида

"давлатнинг бош сиёсий институт эканини, халқлар ҳуқуқлари, миллат манфаатлари асосига қурилишини учеб беради. Тўғри, П.Манчинини давлатнинг генезиси, миллатнинг шаклланишига таъсири каби сиёсий муаммолар эмас, балки давлатнинг ҳуқуқни, айниқса, миллий ҳуқуқий тизимни яратишдаги ўрни қизиқтиради"¹.

Шунингдек, давлат ва миллат масалаларини Гегель ҳам тилга олган, бу борада у немис халқини марказлашган давлат, миллат сифатида шакллантирганини, давлатнинг абсолют ҳуқуқи "таъминланиши" зарурлигини қайд этди². Гегель таъкидига кўра, давлат умумий, фуқаро, корпорация, қатлам, халқ хусусийдир; умумий бўлган жойда тартиб, иерархия, муносабатлар зарур тарзда ташкил этилади. Қисмлар ўзини умумийдан ташқари қўйган заҳоти "сиёсий бутунлик" йўқолади. Монарх, давлат, ҳуқуқнинг вазифаси эса ушбу бутунликни, умумийликни сақлашдир³.

Этнологик концепцияси-мазкур концепциясида миллий сиёсат ва миллатлараро муносабатлар бевосита ўрганилмайди, аммо улар этнологик ва антропологик нуқтаи назардан этномаданий, этнолингвистик ва этносоциал жараёнларни таҳлил қиладилар. Маълумки, миллий сиёсат ва миллатлараро муносабатлар юқоридаги жараёнларни ўз ичига олади. Унда кишиларнинг адаптациясини, мослашувини ҳисобга олмай туриб миллий сиёсатни яратиш бўлмайди.

Этнологик концепцияларда давлатларни табиий кўпмиллатлилик ва сунъий кўпмиллатлиликка ажратиш кўзга ташланади.

Табиий кўпмиллатлилик – азалдан бир-бирига яқин турли халқларнинг бир ҳудудда яшаши, асрлар давомида ҳамкор бўлиб келиши, умумий тарих, маданият, урф-одатлар, турмуш тарзи ҳамда менталитетидаги муштаракликнинг мавжудлиги ва кейинчалик бу ҳудудда ижтимоий тараққиёт тақозоси билан турли хил давлатларнинг таркиб топиши ва ҳудудий

¹ Артановский С.Н. Зарубежные концепции этничности: методологические проблемы исследования истории культуры. –Ленинград: ЛГИК, 1982. –С. 100-107.

² Гегель. Политические произведения. –Москва: Наука, 1978. -С. 184.

³ Гегель. Политические произведения. –Москва: Наука, 1978. –С. 181-183.

чегараланиш ўтказилиши натижасида вужудга келган мамлакатлардир. Масалан, 1924 йилда Марказий Осиёда амалга оширилган ҳудудий чегараланиш оқибатида бир миллатга мансуб аҳолининг бошқа бир республика таркибига ўтиб қолганлиги табиий равишда кўп миллатлиликнинг вужудга келишига сабаб бўлган. Ўзбекистонда ўз мустақил давлатларига эга бўлишига қарамасдан, қирғиз, тожик, қozoқ ва туркман миллати вакиллари истиқомат қилишади.

Сунъий кўп миллатлилик – турли ижтимоий омиллар, шунингдек, бошқа бир халқ томонидан иккинчи бир халқнинг босиб олиниши туфайли ва у халқлар устидан ўз ҳукмронлигини таъминлаш учун маҳаллий миллатларнинг миқдорий устунлигини камайтириш ниятида, жамиятнинг этник таркибини мураккаблаштириш мақсадида атайлаб, онгли равишда тили, дини, маданияти, урф-одатлари, турмуш тарзи бошқа-бошқа халқларни мажбурий равишда у ерларга кўчириб келиниши натижасида вужудга келади.

Этносоциал концепцияларда халқ, миллат ва уларнинг ранг-баранг ижтимоий ҳаёт соҳаларидаги ўрни, ижтимоий муҳит ҳамда муносабатлар орқали миллатларнинг интеграциялашуви, ижтимоийлашуви масалалари тадқиқ этилади.

Марказий Осиёда этносоциал муносабатларни А.Пўлатов махсус тадқиқ этган. Унинг фикрига кўра, миллий сиёсат ва миллатлараро муносабатлар кенг этносоциал жараёнларнинг таркибий, аммо "ядровий қисмидир". "Марказий Осиё халқлари ўртасида тарихий шаклланган, дўстликка, ўзаро ёрдамга, интеграцияга, демографик, маданий алоқаларга қурилган муносабатларни янада чуқурлаштириш, мустаҳкамлаш мустақил давлатлар миллий сиёсатининг асоси бўлмоғи керак. Бу борада ижтимоий-иқтисодий ва маданий гуманитар алоқаларни кенгайтириш, ҳар бир республиканинг суверенитетини ҳурмат қилиш, дўстона борди-келди муносабатларни давом эттириш муҳим аҳамиятга эгадир"⁴.

⁴ Пўлатов А. Марказий Осиёда этносоциал муносабатлар: назарияси, муаммолари, ечимлари. Фалсафа фан. доктори... диссертация, –Тошкент: 2002; Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов, –Тошкент: Шарқ, 2005.

Этномаданий концепцияларда миллатлараро муносабатларни ўрганишда миллатнинг, халқнинг тил, турмуш-тарзи, урф-одатлари, характериға оид хусусиятлари, мулоқот маданияти, кийиниши каби белгиларға эътибор қаратилади. Айнан ушбу этномаданий белгилар этноснинг асосий ижтимоий хусусиятлари сифатида миллатлараро муносабатларға таъсир этади. Ҳеч бир миллат ушбу белгиларисиз яшашини, мавжудлигини, ички ва ташқи сиёсатдаги ўрнини тасаввур этолмайди.

Этномаданий белгиларни менсимаслик, камситиш мудом миллий низоларни, тўқнашувларни келтириб чиқарган. С.Хантингтон "маданиятлар тўқнашуви" тўғрисида сўз юритганида, Ғарб ва Шарқ маданиятларидаги фарқлар, айниқса, Ғарб томонидан Шарқ маданиятини менсимаслик, ўзини Шарқдан устун қўйишға интилиши турли низоларға сабаб бўлишини башорат қилади.⁵

Этнопсихология атамаси XIX асрнинг иккинчи ярмида немис файласуфи Г.Штейнтал ва немис тилшуноси М.Лоцаруслар томонидан фанға киритилган. "Дастлаб, бу фан этнография ва антропология фанлари асосида майдонға келган бўлсада, кейинчалик ижтимоий психология ва этнография заминида махсус фан сифатида шаклланиб, ўз илмий муаммолари, мақсади, методи ва тушунчаларига эга бўлган"⁶. Айни шу маънода, этнопсихологик концепцияларда асосий эътибор миллий хусусиятларға, менталитет, миллий характер, миллий дунёқараш, индивидуаллик ва жамоавийлик, мулоқот усулларига, у ёки бу кадриятларға муносабат, идентификация ва ижтимоийлашув, беғамлик ва агрессивлик, адаптация ёки инновацияға мойиллик каби маънавий-руҳий масалаларға қаратилади.

Иркий-этноцентризм ўз этник гуруҳини, унинг кадриятлари, эътиқоди, маданиятини бошқа этник бирлашмалардан фарқлашға қаратилган оқим, қараш, назариядир.

Дунёда ранг-баранг этник гуруҳлар, бирлашмалар мавжуд, ҳатто улар

⁵ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций . –Москва: АСТ,2005. –С.15-16.

⁶ Ўзбек Совет Энциклопедияси. 13-том. –Тошкент: 1979. -311 б.

иноқ, яқин, маданий интеграцияда яшаётган бўлсалар-да, қайси бир этник гуруҳ ё сони нуқтаи назардан ёки маданий-техник, сиёсий, иқтисодий устунлиги боис ўзини юқорироқ кўйишга интилади. Бу ирқий-этник стратификациянинг мавжудлигини кўрсатади. Мазкур концепция тарафдори Д.Ноэлнинг қайд этишича, ирқий-этноцентрик гуруҳларнинг пайдо бўлиши учун рақобат, дифференциаллашган ҳокимият (этнослар субординацияси) ва этноцентризм (ғоя, қараш, назария) керак⁷.

Мазкур изланишлардаги қарашларни, ғояларни ўрганиш кўрсатадики, киши мудом ўзини маълум бир ирққа, этносга тааллуқли эканини сезиб яшайди. Жамият бир ижтимоий моделдан бошқа, айниқса, мутлақ қарама-қарши ижтимоий моделга ўтаётганида, янги реаллик олдида ожиз қолганида ўзига ёрдамни, мададни ирқидан, этносидан қидиради.⁸ Ушбу *аффилиация* назариясига кўра, янги ижтимоий модел талабларига мослаша олмаган киши этномаданий белгиларни, айниқса, турғун кадриятларни, қарашларни фаол ҳимоя қилишга интилади, улардан миллий идеал ясайди.

Мультикультурация ғояси моҳиятан этномаданий концепцияга яқин. Ушбу концепцияда этномаданий жараёнлардаги табиий интеграция эмас, балки миграция жараёнида ҳосил бўлган, чет элларда яшаётган маълум бир субъектив сабабларга кўра, титул миллат маданиятига сингиб кетолмаётган этник гуруҳларнинг маданий ассимиляциялашуви назарда тутилади.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин энгил ҳаёт излаганлар Европа ва Америкага кўчиб кела бошлади. Натижада П.Бьюкенен ёзишича, тез орада Европани келгиндилар босиб олади, баъзи давлатларда улар сони 50 фоизга етади⁹. 1990 йили Европага кўчиб борган мусулмонлар сони 29 миллион 650 минг, 2010 йили 44 миллион 138 минг кишини ташкил қилган, 2030 йилга бориб у 58 миллион 209 минг кишига етади¹⁰.

⁷ Noel D. A Theory of the Origin of Ethnic Stratification. Social Problems. 16. (Fall 1968). –P. 157-172. Налчаджян А. А. Этнопсихология. –СПб.: Питер, 2004. –С. 69.

⁸ Волкогонова О., Титаренко И. Этническая идентификация и искушение национализмом // Современная этнопсихология. –Минск: Харвест, 2003. –С. 339-341.

⁹ Бьюкенен П. Смерть Запада –Москва: АСТ, 2003. –С.47.

¹⁰ <http://www.pewforum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regional-europe/>.

Шуни алохида такидлаш жоизки миллий тарихимизда мамлакатимиз худудида яшаб ижод қилиб келаётган барча қардош миллатларга нисбатан муносабат ижобий бўлиб келган. Ривожланишни янги босқичи ҳисобланмиш янгиланаётган Ўзбекистон тарихий саналарида шуни айтиш мумкинки, миллатлараро муносабатларга оид ижтимоий-сиёсий ва илмий концепциялар юртимизда миллатлараро муносоабатларни шакллантиришдаги ўрни муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар рўйхати

1. Артановский С.Н. Зарубежные концепции этничности: методологические проблемы исследования истории культуры. –Ленинград: ЛГИК, 1982. –С. 100-107.
2. Гегель. Политические произведения. –Москва: Наука, 1978. -С. 184.
3. Гегель. Политические произведения. –Москва: Наука, 1978. –С. 181-183.
4. Пўлатов А. Марказий Осиёда этносоциал муносабатлар: назарияси , муаммолари, ечимлари. Фалсафа фан.доктори... диссертация, –Тошкент: 2002; Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов, –Тошкент: Шарқ, 2005.
5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций . –Москва: АСТ,2005. –С.15-16.
6. Ўзбек Совет Энциклопедияси. 13-том. –Тошкент: 1979. -311 б.
7. Noel D. A Theory of the Origin of Ethnic Stratification. Social Problems. 16. (Fall 1968). –P. 157-172. Налчаджян А. А. Этнопсихология. –СПб.: Питер, 2004. -С. 69.
8. Волкогонова О.,Титаренко И. Этническая идентификация и искушение национализмом // Современная этнопсихология. –Минск: Харвест, 2003. –С. 339-341.
9. БьюкененП. СмертьЗапада –Москва: АСТ, 2003. -С.47. БьюкененП. СмертьЗапада –Москва: АСТ, 2003. -С.47.
10. <http://www.pewforum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regional-europe/>.